

РАДОСЛАВ Ј. БУРОВИЋ (Ужице)

НЕАКЦЕНТОВАНЕ ДУЖИНЕ И ОРТОТониЈСКА НОРМА

1. У оквиру кодификације и корекција кодификације језика србистика води рачуна и о ортотонијској норми. Стандардологији припада и ортотонијска норма, која је једна грана ортоепике, а овој и постакценатски квантитет, и о њему ће бити речи у овоме прилогу у вези са питањем: јесу ли мртве дужине у српском стандарду или су оне и даље његова одлика, тонски украс?¹

Дужине у српском језику имају фонолошку и морфолошку вредност. У нормативистици, и у акцентологији, оне су ипак спорне. На једној страни постоји Белићево тумачење да дужине „служе лепоти и фонетској изразитости нашега језика”², те да не треба жалити труда да их очувамо³; на другој су његови ученици и ученици његових ученика који или држе до Белићевог, тј. до Вук-Даничићевог учења, или укидање дужина схватају као закониту и нормалну појаву, или траже принципску ревизију ортотонијске норме.

Судбина дужина у супстрату приближно је јасна, али за стандардни језик, и то за репрезентативни говор електронских медија, готово да нема одлучних испитивања. Какво је стање и какво би могло бити у стандардном језику – може припомоћи и ово испитивање ненаглашених дужина у по једном дневнику Радио-Београда (8. март 1995) и Радио-Ужица (3. март 1995).

¹ Термине *стандардни језик* и *књижевни језик* употребљавамо као синониме. Према традиционалном схватању појам *стандардни језик* је шири од појма *књижевни језик*, а овај други се односи само на језик лепе књижевности. В. Летопис Матице српске, Нови Сад, фебруар 1995, стр. 398–400.

² А Белић. *Из новије акценџуације* (II). – НЈ, н. с., књ. III, св. 5–6, Београд, 1952, стр. 152.

³ Исто.

НЕАКЦЕНТОВАНИ КВАНТИТЕТ У СРПСКОЈ ОРТОТонијској ТРАДИЦИЈИ

2. Дуге и кратке слоге у српскоме језику први је описао Лука Милованов (1784–1828) и означио их правим и угнутим пругама. Како је познато, Вук је копирао Милованова тако да је у *Писменици* 'пригласилом преодуљујућим' „покрио” акценат и квантитет, а у граматици (*Предговор Српском рјечнику* 1818) тросмисленом графемом ~ (за разлику од ^) обележио је и постакценатски квантитет. „Ниједна српска књига пре Рјечника није садржала толико података о нашој акцентуацији, а ниједна после њега није забележила толико *нових* чињеница о овоме колико прво издање Рјечника”⁴.

Вукову акцентуацију, која је најраспрострањенија у штокавском дијалекту, разрадио је Ђуро Даничић у другом издању *Српског рјечника* и у својим *Акцентнајским сјудијама*. Даничић је описао граматичке категорије и позиције у којима се јављају постакценатске дужине.

3. Иако није био динарац, Белић се никада није колебао у примени Вук-Даничићеве ортотонијске норме, јер ни на какву ревизију у језику није ни помишљао. Напротив, он се одлучно противио скраћивању дужина у књижевном језику, противио се и појединачним уступцима плашећи се стихије. „Не треба се варати”, речи су Белићеве, „и дужине су саставни делови наших речи исто онако као и акценти, наравно, тамо где се изговарају”⁵.

На истом становишту остао је и Михаило Стевановић. Дужине су „<...> саставни делови значења речи и њихових појединих облика, семантичке ознаке <...> којих се језик не може лишавати јер без њих не би могао служити својој намени. Али дужине не могу бити ни неприкосновене”⁶. Неприкосновене су како Вук-Даничићеви принципи тако и промене које се дешавају у српском језику и његовој дијалекатској основи. Стевановић је, као и Белић, само за оне промене које су нужне, опште и доказане. Али и такве промене, ма и ситне биле, могу вршити комисије стручњака, а не појединци. Једном је чак признао да је био погрешно што је био готов да прими краткоћу у презенту глагола I и IV (Белићеве) врсте, а и ту се повео за Вуком. Своје схватање о квантитету најубедљивије је изложио у раду *Око две недоследности и једне „сјорне” доследности Вуку у њрозодини*⁷. Укратко, у Стевановићевом учењу о квантитету издвајају се две мисли: (1) укинути фонолошки квантитет једнако је укидању падежних наставака; (2) питање квантитета у српској ортотонијској традицији је готово нетакнуто.

⁴ В. Павле Ивић. *Поговор*. [У књизи:] Сабрана дела Вука Караџића. Књ. II. Српски Рјечник (1818). Београд, 1966, стр. 71.

⁵ А. Белић. Исто.

⁶ Михаило Стевановић. *Књига о акценћу књижевног језика*. Београд, 1991, стр. 21.

⁷ Исто. 89–107.

4. Први је озбиљније применио Вук-Даничићеве акценатске принципе, нарочито у погледу дужина, академик Павле Ивић. То је чинио у неколико махова, и у више радова⁸, те тако, правдајући колебање, отворио врата стихији коју ево имамо у језику електронских медија. Он је, у ствари, укидање дужина лингвистички оправдавао померајући тачку посматрања српског дијасистема са штокавског средишта на штокавски исток. Скраћивање дужина, по Ивићу, последња је фаза у развоју прозодијског система српскога језика, која законито настаје у тежњи да се у једном, проминентном слогу, кумулирају прозодијски елементи и тако функционално растерети систем. Ивић је утврдио и позиције у којима се губе дужине, и те позиције представљају степен удаљавања (и губљења) дужина од краја речи. „Од послеакценатских дужина најлакше се скраћују оне на отвореној ултими (тј. на вокалу који је последња фонема у речи), затим оне на затвореној ултими и најзад оне на унутрашњем слогу”⁹. Лакше се изгуби дужина иза дужине; дужине иза силазних акцената подложније су губљењу него иза узлазних, јер, како је утврдио претходним инструменталним мерењем, ФОТ узлазних акцената делимично захвата и наредни вокал¹⁰.

У овом учењу М. Стевановић је препознао намеру за ревизију Даничића¹¹. На другом месту, међутим, Ивић пише да Вукови акценти „стоје мртви по граматикама”¹², па закључује да „данашњи изговор књижевног језика у просеку одступа знатно – иако не свуда подједнако – од норме вуковске акцентуације”¹³, што је прецизније, али ипак нетачно јер се може говорити о развојном (несистемском) одступању. Ивић, дакле, помера тачку посматрања књижевног језика у односу на дијалекатску основу и Вук-Даничићев акценатски систем.

Ово је учење прихватио и М. Пешикан. Тако се дошло до стања да се изостављање дужина у репрезентативном београдском говору, у једном нормативном приручнику¹⁴, потврди као нормална и допуштена појава, тј. да се стандардни изговор стави у равноправан положај са нестандартним. На истом месту М. Пешикан је описао судбину дужина у дијалектима који чине основицу књижевног језику нашем. У том опису треба приметити да се дужине ипак добро чувају у (и)јекавским говорима источнохерцеговачког типа и да постоји пракса и свест о изговору дужина и у

⁸ В. нпр. *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika*. – *Simbolae grammaticae in honorem Georgii Kurilowicz, Wrocław – Warszawa – Kraków*, 1965, стр. 137–146; *Glavne linije razvoja prozodijskog sistema u srpskohrvatskom jeziku*. – *Studia z filologije polskiej i slowiańskiej*. Warszawa, 1965, стр. 142–155, прештампано у : Павле Ивић. *Изабрани огледи II. Из историје српскохрватског језика*. Ниш, 1991, стр. 109–127; Павле Ивић. Рад из нап. 4, стр. 71–78

⁹ Павле Ивић. *Изабрани огледи II. Из историје српскохрватског језика*, 126.

¹⁰ В. Pavle Ivić, Ilse Lehiste. *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. – *Зборник за филологију и лингвистику*, VI, Нови Сад, 1963, стр. 57.

¹¹ М. Стевановић. *Исто*, 93

¹² Павле Ивић. Рад из нап. 4, стр. 78.

¹³ *Исто*.

¹⁴ Павле Ивић. Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Језички приручник*. Београд, 1991, стр. 57

шумадијским говорима¹⁵. Појаве позиционог (и факултативног) губљења дужина у (и)јекавским говорима западне Србије нису само одјек природног процеса него и учинак електронских медија.

5. И академик Асим Пецо као да се колеба. На почетку своје професуре написао је: „А škola је позвана да пјегује и ову odliku (тј. дужине – Р. Ђ.) паšega језика”¹⁶. На истоме месту позива се на већ споменуто Белићеву мисао¹⁷ и на Московљевића да српски језик захваљујући дужинама „spada међу најлепше и најmilozvučnije језике”¹⁸. На другој месту, међутим, П. бележи да у говору не морамо наглашавати дужине у свим позицијама где се чувају, али их у писаним текстовима, када се наводе, морамо обележити¹⁹. И за узорни језик остала је само препорука: „Istina bilo bi dobro kad bi se na pozorišnoj sceni, pa i na našim tv. i radio-programima, njegovala i ova odlika naše riječi”²⁰.

6. О. Недовић је остао доследан Белићеву учењу, тј. Вук-Даничићевој традицији. Лепа говора не може бити без дужина које у уметничком казивању имају „акустичку, семантичку и метричку функцију”²¹. За ортотонијски стандард не може бити одлучујући говор Београда са честим деформисаним акцентима и погубљеним дужинама. Тај говор каткад нагиње „мазно урбанизованом”, који може бити „немузикалан, храпав... и дикцијски односно семантички нејасан, нарочито при рецитовану стихова, када неакцентована дужина може имати и акценатску (фонолошку - Р. Ђ.) финкцију у извесним ситуацијама”²². Осим тога, дужине су, као и акценти, ритмичка средства у версификацији. Дужина не да говору да замре на крају реченице, подсећа Недовић на познату Белићеву мисао.²³

ПОРЕКЛО ДУЖИНА

7. Дужине у савременом српском језику су фонетског или морфолошког порекла, с тим што у већини случајева, како је утврдио Р. Симић²⁴, преовлађују морфолошки критерији. Етилогија квантитета у већини граматичких категорија и позиција већ је објашњена. Једино се до сада узимало нерешеним питање квантитета -ā у Гмн. Како је познато, А. Белић је доказивао да је продужено -ā из Гмн добивено аналогичном на -й из „... основа на старо ь”²⁵, тј. „... iz imenica tipa gost, kost i sl. koje su imale

¹⁵ В. нпр.: Слободан Реметић. *Говори централне Шумадије*. – Српски дијалектолошки зборник, XXXI, Београд, 1985, 67–73. За целину стања в. нпр.: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. – Српски дијалектолошки зборник, XL, Београд, 1994, 91, нап. 93.

¹⁶ Asim Peco. *Akceni i dužine u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd, 1991, стр. 13.

¹⁷ В. нап. 2.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Asim Peco. *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*, 110.

²⁰ Исто.

²¹ Обрад Недовић. *Култура говора*. Београд, 1973, стр. 97–98.

²² О. Недовић. Нав. дело, стр. 95 и 97.

²³ Исто, стр. 96.

²⁴ В. Радоје Симић. *Морфонолошки процеси у српскохрватском језику*. Београд – Никшић, 1994. 401.

у *genitivu množine drugo -ī*²⁶. Морфем -а у Гпл проучавали су и: А. Дибо, Кр. Станг, П. Гард, А. Вајан, Л. Садник, В. М. Илич–Свитич, Е. Станкиевич и Р. Симић. Тако нпр. А. Дибо, који је најдубље ушао у реконструкцију прасловенске акценатске системе, мисли да је генитивни квантитет у вези са прасловенским рефлексом новог циркумфлекса,²⁷ што је мало вероватно²⁸. Е. Станкиевич -ā тумачи морфолошким уравнивањем секундарног -а из Лпл или према -й и -ў из одговарајућих парадигми, или старијим дуљњем у Гпл.²⁹ У тумачењима овог лингвистичког феномена и дијалекатској грађи Р. Симић уочио је слагање између морфолошких и прозодијских структура, које кореспондирају са фонолошким системом, и тако доказао да је морфем -ā и његов квантитет производ контаминацијских процеса између Гпл и Лпл и то у целини њихових облика а не само наставака, где постоји више могућности од којих је једна *жѣнā / жѣнā*³⁰. Ово је тумачење оригинално и убедљиво и њега је знаменити лингвиста видео у односима укрштања апстрактних језичких структура по којима језик функционише.

Други квантитети нису тако компликовани те су, углавном, лако објашњиви. Тако је нпр. квантитет вокала пред личним наставком у свим лицима презента морфолошке природе а само у 3. л. пл. фонетске³¹. Међутим, у примерима типа *сдлї, тдчї* квантитет може бити и фонетски јер је стари српски језик до XVI в. имао *солї, точї*, како је данас у к.-р. и з.-јс. говорима. И у примерима типа *с главѣ* облички морфем -ѣ има наслеђену дужину од назала **А** из именица меке основе, а и од квантитета који је ту остао после ретракције циркумфлекса [уп. у к.-р. говорима (з *главѣ*)].

Дужина може бити и експресивна, у емфатичном говору, и у том случају је супрасегментално фонетско обележје,³² као: *Наиђоше, Свѣ пўно. Ѐ! Врѣвā* (из једног дијалекатског текста из Дренче код Александровца Жупског).

У прилогу *дāнās* квантитет није стандардан, јер је у их. говорима у границама Херцеговине *дāнас*, а требало би пошто је у старом српском језику *данās*, како је у к.-р. и з.-јс. говорима. Такав квантитет чувају

²⁵ Александар Белић. *Историја српскохрватског језика*. Књ. II, св. 1: *Речи са деklinацијом*. Београд, 1962, 82.

²⁶ А. Пецо. Нав. дело, стр. 82.

²⁷ В. А. Дыбо. *Славянская акцентология. Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском*. Москва, 1981, 31.

²⁸ Р. Симић. Нав. дело, стр. 52.

²⁹ Е. Stankiewicz. *The inflection of Serbo-Croatian Substantives and their Genitive Plural Endings*. – American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists, ed. Н. Birnbaum. Columbus / Ohio 1978, 675. Цитирано по: Р. Симић, Нав. дело, стр. 35, 439–440.

³⁰ Р. Симић. Нав. дело, стр. 39–40.

³¹ В. нпр. у: А. Белић. *Историја српскохрватског језика*. Књ. II, св. 2: *Речи са конјугацијом*. Београд, 1962, 53–54. Уп. и А. Пецо. Нав. дело, стр. 73, нап. 6.

³² В. Радоје Симић и Бранислав Остојић. *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*. Титоград, 1981, стр. 126–127.

примери типа а̂ста̂л, ле̂ка̂р, сто̂ма̂к ← аста̂л, лека̂р, стома̂к (у Дренчи код Александровца Жупског: стама̂к)³³. Исту судбину у књижевном језику има и генитивни квантитет личних заменица за 1. и 2. л. јд. и повратне заменице *себе*, чији ареал захвата тзв. централноштокавске говоре, тј. североисточну Црну Гору са средиштем у Пљевљима, Вишеградски Стари Влах и сву југоисточну Босну, западну Србију од Западне Мораве до Саве, па и Срем³⁴. Овај квантитет је морфолошки јер је, вероватно, добивен према дугом -ē у жене̂. Зато што је у к.р. говорима непренесени дугосилазни акценат у *мене̂* (моје белешке), и то не само испред енклитике као у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта: мене̂ е те̂шко,³⁵ могла би се за овај генитивни квантитет тражити и друга решења. Вук-Даничићев изговор је мене, тебе, себе ← мене, тебе, себе према Исг (исп. с т̂б̂ом), а у књижевном језику је још и: мене, тебе, себе ← мене, тебе, себе.

Има и других дужина које се и данас различито тумаче или би се могле различито тумачити. Тако нпр. заменица *дв̂ај*, *дв̂ог(а)* има заменичку промену и краткоћу на сталном флексивном наставку. Уобичајена нестандартна дужина *дв̂ог(а)* је секундарна, тј. настала је наслањањем на придевску промену *сва̂ки*, *сва̂ког(а)* или на контраховано *о* у *мо̂г(а)* ← *мојег(а)*. Већину других секундарних дужина у говорима штокавског наречја пописао је и у скици тачно протумачио П. Ивић са сарадницима³⁶. Додајмо да *ни̂ко*, *ни̂ког(а)*, *сва̂ки*, *сва̂ког(а)*, као и *но̂вога*, *новајега*, има придевску промену и због тога постојанију аутентичну дужину на флексивном наставку, коју боље чува у кикиндској зони банатских говора³⁷. У их. говорима најчешће је *раз̂бој* али *ло̂пов*, што значи да се у традиционалној и донекле архаичној лексичкој квантитет боље чува. Краткоћа у *ло̂пов* је аналошка и новија,³⁸

7. Већ је речено (в. т. 1) да дужине могу имати фонолошку вредност, а то се најбоље види у облицима (уп. нпр. *з̂има* : *з̂има̂*, *ба̂јке* : *ба̂јке̂*, *гла̂ва* : *гла̂ва̂*, *го̂дина* : *го̂дина̂*, *за̂седа* : *за̂седа̂*, *пе̂сника* : *пе̂сника̂*, *све̂тиња* : *све̂тиња̂*, *р̂одитеља* : *р̂одитеља̂*, *не̂ћакиња* : *не̂ћакиња̂*, *а̂рханђела* : *а̂рханђела̂*, *госпо̂дара* : *госпо̂дара̂*, *чи̂та* : *чи̂та̂*)³⁹. Дуго *а* једнако је двама кратким *а*, односно „*dugi neakcentovani samoglasnici traju u proseku 16 ss, a kratki duplo manje*“⁴⁰. Тачно је да су дужине већином архаизми (има и нових дужина у источнохерцеговачком дијалекту), али оне нису баласт ни дангуба језика,

³³ В. Радосав Ђуровић. *О акценџу села Дренче (код Александровца Жупског)*. – Зборник радова Филозофског факултета у Нишу, св. 4–5, Ниш, 1996, 209–232.

³⁴ В. шире: Радосав Ђуровић. *Листајући (хрвајско)српске правописе*. – Српски књижевни гласник, 7–8, Београд, 1993, стр. 112, и тамо наведену литературу.

³⁵ В. Павле Ивић и др. Рад из нап. 15, стр. 61.

³⁶ Исто, стр. 131–132, нап. 115.

³⁷ Исто, стр. 113.

³⁸ Исто, стр. 107.

³⁹ В. више примера у: А. Пецо, Нав. дело, стр. 92–101.

⁴⁰ Asim Peco. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd, 1971, стр. 14.

како је писао Винавер,⁴¹ већ особина српскога језика који се међу осталим словенским језицима одликује таквом музиком.

Ко не зна српски књижевни језик, мора га учити, јер наш књижевни језик није последица 'вкуса' него производ договора и знања као и други књижевни језици. Истина је да реч живи у говору, тј. у реченици, и да ту укршта и диференцира семантику опозицијом и контрастом. Зато у говорној реализацији у књижевном језику хомографи не би могли бити хомофони, а таквих појава има на целом штокавском истоку, и у језику електронских медија, и у разговорном језику.

У једној речи могу бити једна, две, три или чак четири дужине: сѐд̄и, п̄дхв̄алӣ, н̄ап̄ис̄ан̄о̄, ћ̄ес̄ар̄ова̄ца̄⁴².

Све релативне стандардне дужине недавно је пописао и протумачио академик А. Пецо⁴³ и ми се на томе не можемо задржавати.

СУДБИНА ДУЖИНА У ЈЕЗИКУ ЕЛЕКТРОНСКИХ МЕДИЈА

9. Процес делимичног уклањања дужина, и то из одређених позиција, захватио је, мање-више, све екавске говоре шумадијско-војвођанскога дијалекта, који са Београдом снажно утиче на физиономију савременог српскога књижевног језика. За ову тврдњу академик П. Ивић навео је релевантне дијалектолошке изворе у монографији о прогресивним банатским говорима⁴⁴. У главнини источнохерцеговачких, зетско-ловћенских и млађих икавских говора дужине се добро чувају⁴⁵. Изгледа да се најбоље чувају дужине у централноштокавским (и)јекавским говорима, у Србијанском Полимљу⁴⁶ и у Вишеградском С. Влаху (моја грађа).

10. На основу инструменталних испитивања фонолошке природе српскохрватских акцената (и дужина), која су чинили П. Ивић и И. Лехисте (в. т. 4., нап. 9 и 10),⁴⁷ може се утврдити 12 позиција у којима је

⁴¹ Ст. Винавер. *Језик наш насупроти*. Београд, 1952, 129–130. В. и Радоје Симић. *Лингвистика сѝила*. Никшић, 1993, 167–168.

⁴² У књижевном језику је *ћесароваца* јер присвојни придеви на -ов немају квантитет. Тако је и у Даничића. В. Ђуро Даничић. *Српски акценци*. Београд–Земун, 1925, стр. 52. Пецо бележи секундарну дужину, као у дијалектима: А. Пецо, Нав. дело, стр. 109. И у Вишеградском С. Влаху је *ћесаров* (моје белешке).

⁴³ А. Пецо. Нав. дело, стр. 105–139.

⁴⁴ П. Ивић и др. Рад из нап. 15, стр. 93, нап. 93. На истоме месту (в. посебно нап. 95) слика (и)јекавских говора је непотпуна, а у два детаља и непрецизна. У љештанском говору, напротив, дужине се „добро чувају“ [(У брзом говору дужине се свуда скраћују). В. Милосав Тешић. *Говор Љештанског*. – Српски дијалектолошки зборник XXII, Београд, 1977, стр. 173]. За сарајевски говор (в. нап. 98) Шурминова студија је застарела и непоуздана. Осим тога, у зони коју Шурмин означава термином „сарајевски говор“, укрштају се (и диференцирају) три дијалекта: прогресивни ијешт. источнобосански, архаични ијешћ. јужнобосански (в.: Dževad Jahić. *Ijekavskoštovavski govori istočne i jugoistočne Bosne*. Doktorska disertacija u rukopisu. Beograd, 1981, стр. 72–90, 580–591; Радосав Ђуровић. *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. – Српски дијалектолошки зборник, XXXVIII, Београд, 1992, стр. 44–53, 226–251).

⁴⁵ П. Ивић, Нав. дело, стр. 94 и нап. 98.

⁴⁶ Мирослав Николић. *Говори Србијанског Полимља*. – Српски дијалектолошки зборник XXXVII, Београд, 1991, стр. 57–58 и 69–70. И ту су, у их. типу, забележени случајеви позиционог (факултативног) губљења иза дугосилазног акцената и неакцентоване дужине. Нав. дело, стр. 57.

постојаност дужина одређена фонетиком речи + дужина са које је акценат пренесен на проклитику и дужина пред енклитиком. Тај теоријски концепт применио је (и графички представио) академик П. Ивић са сарадницима у проучавању банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта⁴⁸. Треба знати да број ових позиција може бити и већи ако се узме у обзир да модел дужина иза дужине има ранг модела дужина иза дугосилазног акцента, а модел дужина иза краткоће – ранг модела дужина иза краткосилазног акцента. Дужина може бити на финалном (отвореном или затвореном) слогу или у унутрашњости речи. Фонолошке позиције дужина можемо илустровати примерима: 1. ра̄дї (дужина иза неузлазне дужине у отвореној ултими), 2. ра̄днїк (дужина иза неузлазне дужине на затвореној ултими), 3. ра̄днїци (дужина иза неузлазне дужине на медијалном слогу), 4. вуч̄е (дужина иза дугоузлазног акцента на отвореној ултими), 5. вуч̄ем (дужина иза дугоузлазног акцента на затвореној ултими), 6. руж̄ење (дужина иза дугоузлазног акцента на медијалном слогу), 7. пѣв̄а (дужина иза неузлазне краткоће на отвореној ултими), 8. пѣв̄ам (дужина иза неузлазне краткоће на затвореној ултими), 9. пѣв̄амо (дужина иза неузлазне краткоће на медијалном слогу), 10. чит̄а (дужина иза краткоузлазног акцента на отвореној ултими), 11. чит̄ам (дужина иза краткоузлазног акцента на затвореној ултими), 12. чит̄ање (дужина иза краткоузлазног акцента на медијалном слогу),⁴⁹ По овим фонетским (и класификацијским) моделима и ми ћемо пратити судбину дужина у по једном дневнику Радио-Београда и Радио-Ужица, – Пре поближег посматрања грађе, подсетимо се: дужине у супстрату могу бити сталне и изгубљене (ликвидиране), затим факултативне, а постоји и категорија тзв. полудужина које су знак деградације система. Судбина дужина није иста у наставцима (флексije и коњугације) и у основама или у тзв. парадигматским и непарадигматским ликовима. Дужина може бити и аутентична (наслеђена) и секундарна (аналошка).

11. Језик електронских медија данас снажно утиче на развој књижевног језика. Међу радио-емисијама дневници су најслушаније емисије које широко допиру. Будући да на радију говоре личности које припадају различитим друштвеним слојевима и дијалекатским групацијама, и са различитим нивоима језичке културе, у социolingвистичким испитивањима језика већ се помињу термини *језик на радију* и *језик радија*. Садржаји појмова означених овим терминима добро се разликују.⁵⁰ Могло би се узети да језик радија представља говор сталних спикера, уредника и сталних новинара који у континуитету уређују и реализују кључне

⁴⁷ В. још и Зборник за филологију и лингвистику, VIII, Нови Сад, 1965, 75–117; X, Нови Сад, 1967, 55–94; XII, Нови Сад, 1969, 115–166.

⁴⁸ П. Ивић и др. *Банатски говори...*, стр. 93–153.

⁴⁹ Исто, стр. 97.

⁵⁰ V. Radosav Đurović. *Naglasne karakteristike jedne emisije Radio-Niša*, Зборник за филологију и лингвистику, XXXIII, Нови Сад, 1990, стр. 135, и ту наведену литературу. – В. посебно Соња Гарић-Комненић, *О неким аспектима културе говора на радио-сјаницама југословенских центара*. – Књижевност и језик, 3, Београд, 1989, стр. 215–224.

емисије радија. Говор који се чује од повремених учесника у радио-емисијама (говор политичара, привредника, научних и културних радника и сл.) није језик радија него језик на радију, на који радио може само делимично утицати избором говорника. У језику спикера и уредника огледа се и језичка политика коју воде и о којој (не)брину електронски медији. По овом критерију ми ћемо у случајно изабраним дневницима пратити квантитет само у идиолектима уредника и спикера Радио-Београда и Радио-Ужица, сталних дописника из светских центара Радио-Београда и по три стална новинара Радио-Београда и Радио-Ужица. Идиолекти једног професора, једног историчара и два министра (РБ), те једног чиновника и једног научног радника (РУ) – не задовољавају овај критеријум. Где је потребно, користимо се скраћеницама⁵¹ Примере ћемо контрастирати по радијима и у оквиру радија посебно по принципима: квантитет + квантитет. Међу информаторима двају радија, чак и у оквиру једног радија, запажају се крупне разлике. Ради свођења текста на обим утврђен пропозицијама научног скупа (до 16 стр.) корпус примера смо накнадно смањили чак за 3/4 (в. азбучни ред наведених примера).

12. Позиција 1а

РБ (Кв : Пкв:Кр = 20 : 1 : 25):

а) бaнкe x2, бившe x2, бивши, брaнe, вoјнe x2, знaчe x2, знaчe, кaжe, крeћу, крyпни;

аб) кaжe Д3, oсмy Д6;

ав) бaчкa (Еко-програм), бившe Д1, Д3x3, бивши(x) Д4, брaнe С, вoјнe У, Д3x2, дeлe Д3, живe С, кaжe У, мoрa Д4, нeмa Д4x2, Д6, пeтe С, Д6 прaвнe Н2, први У, првa У;

РУ (Кв : ПКв : Кр = 1:0 : 0):

а) вршe, кaжe, кoжa, млaдe, нaђe, првo, рaднe, сивa, сивe, x2, сликa, стрaни(x), трaжи, фирмe.

13. Позиција 1б

РБ (Кв: ПКв : Кр = 5 : 1 : 12):

б) ^ - - - -> ^ - - - : нaциjа ^ - - -> ^ - - - : глaсoвa, дeтeрмeнaтa, дeнaрa x2, дoдaтнe; ^ - - -> ^ - - - : гeнoциднe, нoвoизбрaнe, oдбрaнe, oдгoвoрнy, пoјeдинe(x); ^ - - -> ^ - - - : рeгиoнaлнe; ^ - - -> ^ - - - : oпoзициoнa; ^ - - -> ^ - - - : бaлкaнскe, бaнкaрскe, држaвнe x2, изгрaдe, инcтирa / иситирa, јeврeјскa, јeдинo, јyгoслoвeнски x2, јyгoслoвeнскe, кaтeдрe, кoмaндe x2, oбaвeштaвa, oдржaвa; ^ - - -> ^ - - - : плaнирaнe

⁵¹ РУ = Радио-Ужице, РБ = Радио-Београд, У = уредник, С = спикер, Д₁-Д₆ = дописници РБ из светских центара (Москва, Софија, Атина, Париз, Бања Лука, опет Атина), Н₁-Н₃ = новинари РБ (М. Н., Г. Б., Р. П.), Н₁-Н₃ = новинари РУ (Н. Т., Д. Ч., М. П.); Кв = квантитет, ПКв = полуквантитет, Кр = краткоћа.

- - - - - → ` ~ - - - : мѝнистѝра, омѝгућѝва; ' - - - - - → - - - : сѝкѝба, ' ~ - - - - - → ' ~ - - - - : владајѝћа;

ба) ` - - - - - → ` ~ - : дѝбѝјѝ, хрѝватскѝ; ` - - - - - → - ~ : дрѝжавѝ, кѝмѝндѝ ; ' - - - - - → - ~ : организацѝјѝ, питѝањѝ;

бб) ^ - - - - - → ^ ~ : мѝтарѝ х2, нацѝјѝ х5, рѝгѝјѝ, специјѝлаѝа; ^ - - - - - → ^ ~ : амбѝцѝјѝ, мѝтарѝ, нацѝјѝ х2; ^ - - - - - → ^ ~ : кѝордѝнантѝвнѝм; х2 ` - - - - - → ` ~ : вѝздушни, дѝнарѝ, дѝзвѝла, хѝлаѝа ` ~ - - - - - → ` ~ - - - : хѝманѝтарнѝ; ` - - - - - → ` ~ : дрѝжавѝ, пѝслѝвнѝ; ` - - - - - → ` ~ - - - : глѝсѝва, градѝва, дѝдатнѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : мѝкроѝкономскѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : ѝностранѝ(х), нѝвинарѝ, ѝдрѝдабѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : пѝвећѝнѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : ѝксклузѝвнѝ, ѝностранѝ(х); кѝлохѝрѝа; ` ~ - - - - - → ` ~ - : кѝмерцијѝалнѝ, нацѝоналнѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : ѝнституцѝоналнѝ; ` - - - - - → ` - : банѝкарскѝ 2х, дѝмаћѝ, ѝвропскѝ, ѝкстрѝмнѝ, жѝнѝевскѝ, забрѝњѝваѝ, засѝда х3, истѝорѝјскѝ / истѝорѝскѝ; ` - - - - - → ` ~ : ѝзвѝрнѝм, ѝзвршѝ, југослѝвѝнскѝ; ` - - - - - → ` ~ : доживљѝваѝ, ѝнѝстранѝ, кѝпрѝседнѝкѝ; ` - - - - - → ` ~ : ѝкспѝратѝ, прѝјатѝља, политѝчѝра; ` - - - - - → ` ~ : мѝлибѝраѝ, нѝвојзабрѝанѝ; ` - - - - - → ` ~ - : прѝдајнѝкѝ, прѝдавнѝцѝ; ` - - - - - → ` ~ - : сјѝдѝнѝѝнѝ(х); ` - - - - - → ` ~ - : ѝзбеглѝцѝ; ` - - - - - → ` ~ - : ауѝтономнѝ; ` - - - - - → ` ~ - : прѝпрѝмљѝнѝ(х); ` - - - - - → ` ~ - : прѝстѝавнѝкѝ, неѝдѝгѝварѝјѝћѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : наслѝднѝкѝ, ѝдѝгѝварѝјѝћѝ; ` - - - - - → ` ~ - : закѝнѝ х3, ѝнфѝрмацѝјѝ, организацѝјѝ х3.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 25 : 1 : 15):

б) ^ - - - - - → ^ - - : мѝтарѝ, прѝвѝатнѝ; ` - - - - - → ` ~ - : власнѝкѝ, грађѝна, дѝнарѝ х2; ` ~ - - - - - → ` ~ - : гѝнералнѝ, ѝзузѝтнѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : кѝмерцијѝалнѝ; ` - - - - - → ` - : ѝкцѝјѝ, дѝмаћѝ; ` - - - - - → ` - - : задѝтаѝа, плѝсѝранѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : дѝходаѝа, сѝраднѝкѝ; ` - - - - - → ` - - : ѝнѝспѝднѝранѝ, заѝнѝтерѝсовѝнѝ; ' - - - - - → ' - - : прѝписѝ;

ба) ^ - - - - - → ^ - ~ : раднѝкѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - ~ : нѝвинарѝ;

бб) ^ - - - - - → ^ ~ : раднѝкѝ; ` - - - - - → ` ~ - : дѝнарѝ, пѝтѝза, трѝжѝшнѝ, хѝктѝра х5; ` - - - - - → ` ~ - : стѝтѝна; ` - - - - - → ` ~ - : кѝжѝрскѝ, хѝктѝра; ` ~ - - - - - → ` ~ - : ѝбјѝекѝтаѝ, радѝкалнѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : сѝндѝкалнѝ; ` - - - - - → ` ~ - : дрѝжавнѝ, житѝрѝцѝ; ` - - - - - → ` ~ - : ѝстѝѝвѝкѝ, чѝсѝва; ` - - - - - → ` ~ - : ѝтѝварѝ; ` - - - - - → ` ~ - : ѝпрѝанѝ; ` ~ - - - - - → ` ~ - : сѝраднѝкѝ; ' - - - - - → ` ~ - : ѝрѝанѝцѝ.

14. Позицѝја 2а

РБ (Кв : ПКв : Кр = 7 : 2 : 3):

а) бѝвшѝг, бѝвшѝј х2, крупнѝм, мѝрнѝг, смѝтрам, стѝварнѝј, чѝлнѝм;

б) мѝрнѝг, таѝковѝанѝм;

в) кнѝнскѝј, јѝ се наѝдам, ѝнѝнѝх.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 1 : 0 : 0):

а) днѣвнѣк х2, кѣжѣм, прѣвѣг, чѣлнѣх.

15. Позиција 2б

РБ (Кв : ПКв : Кр = 5 : 3 : 10):

ба) `` - - -> `` - - : мѣрѣвнѣг, мѣрѣвнѣм; `` ~ - - -> `` ~ - - : гѣнерѣлнѣм, ѣговѣрнѣх; ` - - -> ` - - : ѣснѣвнѣм, пѣслѣнѣк; ` ~ - - -> ` ~ - - : зѣбрѣнѣтѣст; ` - - - -> ` - - - : ујѣдѣнѣнѣх хб;

бб) `` - - -> `` - * : мѣсѣвнѣм, муслѣмѣнскѣг, `` ~ - - -> `` ~ - * : трѣговѣнскѣх; `` ~ ~ - - -> `` ~ ~ - * : дѣфицитѣрнѣх; `` ~ ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ : ѣблигѣциѣнѣм; ` - - -> ` - * : екѣнѣмскѣј, мѣрѣвнѣм; ` - - -> ` ~ ~ ~ : ѣзвѣрнѣм; ` ~ - - -> ` ~ ~ ~ : влѣдѣјѣнѣг, прѣсѣдѣвѣјѣнѣг;

бв) ^ ~ ~ - - -> ^ ~ ~ ~ ~ : кѣрдѣнатѣвнѣм; `` - - -> `` - ~ : ѣглѣднѣх, ѣстѣлѣм; `` - - -> `` ~ ~ ~ : краткѣтѣлѣснѣх, мѣрѣвнѣг; `` ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ : нѣѣпѣхѣднѣх, ѣдѣбрѣнѣх; `` ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ : ѣружѣнѣм; `` ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ : ѣзѣјѣмнѣм х2; `` ~ ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ : рѣгиѣнѣлнѣг; `` ~ ~ ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ ~ : ѣпѣзиѣциѣнѣх, ѣблигѣциѣнѣм; ` - - -> ` - ~ : лѣндѣнскѣм, мѣрѣвнѣм х2; ` - - -> ` ~ ~ ~ : уѣстѣлѣм; ` - - -> ` ~ ~ ~ : ѣврѣпскѣм, јѣгѣслѣвѣнскѣј; ` - - -> ` ~ ~ ~ : ујѣдѣнѣнѣх х2; ` - - -> ` ~ ~ ~ : ујѣдѣнѣнѣх; ` - - -> ` ~ ~ ~ : ујѣдѣнѣнѣм; ` ~ ~ - - -> ` ~ ~ ~ : пѣкрѣјнскѣх; ` ~ ~ ~ - - -> ` ~ ~ ~ ~ : спѣцијѣлизовѣнѣм.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 30 : 4 : 1):

ба) ^ - - -> - - - : телѣвѣзѣ(ј)скѣх; `` - - -> `` - - : лѣкѣвнѣх, нѣдѣвнѣј; `` ~ - - -> `` ~ ~ - - : гѣнерѣлнѣг х4, ѣзѣзѣвѣнѣг; `` ~ ~ ~ - - -> `` ~ ~ ~ ~ : трѣдѣциѣнѣлнѣј; ` - - -> ` - - : вѣштѣчкѣг, десѣтѣднѣвнѣх; ` ~ ~ - - -> ` ~ ~ ~ : гѣрѣвѣнскѣг; ` ~ ~ - - -> ` ~ ~ - - : прѣдѣстѣјѣнѣм;

бб) `` ~ - - -> `` ~ ~ - * : трѣговѣнскѣм; ` - - -> ` - * : бѣрдскѣ-плѣнѣнскѣм, ѣзвѣршнѣг;

бв) ` - - -> ` - * : кѣмшѣ(ј)скѣх.

16. Позиција 3

РБ (Кв : ПКв : Кр = 6 : 1 : 0):

а) ^ - ~ ~ ~ -> ^ - ~ ~ : лѣгѣрѣма; ` - ~ ~ ~ -> ` - ~ ~ ~ : зѣклѣчѣте, ѣнциѣрѣни;

б) ` - ~ ~ ~ -> ` ~ ~ ~ ~ : цѣтѣјѣрѣмо.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 2 : 0 : 0):

а) ^ - ~ ~ -> ^ - ~ ~ : бѣрѣмо, рѣднѣци.

В. јѣш вѣше потвѣрѣдѣ у т. 13-15.

17. Позиција 4

РБ (Кв : ПКв : Кр = 2 : 1 : 14):

- а) војскѣ, врста̄, Муслиман̄а, органа̄, права̄, степенӣ, страна̄;
 б) јурѣ, Муслиман̄а, права̄, страна̄;
 в) аутомобила̄, владе̄ (као Владе) х8, дајѹ, дана̄, добара̄ х2, Дринѣ, живѣ, задругара̄;

РУ(Кв : ПКв : Кр = 7 : 1 : 2):

- а) вода̄ х2, екипе̄ х2, комерцијале̄, контрола̄, лиге̄, локомотиве̄, људӣ, органа̄;
 б) вода̄, предузећа̄;
 в) платѣ, површина̄, проблема̄ х2.

18. Позиција 5

РБ (Кв : ПКв : Кр = 2 : 1 : 11):

- а) развој, тврђњом;
 б) самѡг;
 в) активнос(т), јавност х2, могућност, нестабилност, опасност, подударност.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 0 : 0 : 2):

- в) одговорност, развој.

Напомена: У књижевном језику све именице ж. р. на -ѡст имају квантитет на ултими,⁵² али тако, изгледа, не би могло бити ни у једном говору их. или ш.-в. дијалекта. У Вишеградском С. Влаху је ст̄арос(т) (f) `` °st̄agъ + ость, свѣтлос(т) (f) `` °svĕtľъ + ость, али глупос(т) (f) `` °glurъ + ость. Ове и сличне именице имале су и у прасловенском различите акценатске конфигурације⁵³ и отуда и данас у њих различита дистрибуција прозодема. Речју, досадашња лингвистичка и ортографска решења за овај акценатски и деривациони тип нису тачна јер не одговарају стању у српском супстрату ни стању у прасловенском језику. Све именице под в), изузев именице развој, припадају другом или трећем прасловенском акценатском типу и зато у већини говора их. и ш.-в. дијалеката немају квантитет, тј. de facto оне нису квантитет ни изгубиле.

19. Позиција 6

РБ (Кв : ПКв : Кр = 3 : 1 : 38):

- а) збивања̄, збивањима̄, отказивању;
 б) стварања̄;

⁵² В. нпр.: А. Пецо. *Акцентни и дужине*, 137; Берислав М. Николић. *Основи млађе новошћокавске акценѹације*. Београд, 1970, 73; Tomo Maretić. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1963, 356.

⁵³ В. А. Дыбо, *Нав. дело*, стр. 107–122.

в) залажѹћи се, засѣдање х2, издавање, инвестирању, крѣтања, мешања, минѹла;

РУ (Кв : ПКв : Кр = 10 : 3 : 1):

а) питање, подгрѣвање, подрѹчу х2, пречишћавање, прихрањивање, судѣћи, сузбијања;

б) питању, привређивање, привређивања;

в) питање.

20. Позиција 7а

РБ (Кв : ПКв : Кр = 20 : 1 : 23):

а) бавѹ, бѣрзи, бѣлѹ, брѹнѣ, бѹдѣ х2, бѹдѹ х2, вѣћи, вѣћѣ, видѣ, више, вѣдѹ х2, грѣкѣ;

б) вѣдѹ, српскѣ;

в) бѣрзѣ, биткѣ, Бѣснѣ х2, вѣћи х3, више х2, глѣдѣ х2, Грѣкѹ, дрѹгѹ(х), јѹчѣ;

РУ (Кв : ПКв : Кр = 14 : 1 : 6):

а) се бавѹ, Бѣснѣ, вѣћи, вѣћѣ, враћа, дрѹгѣ, дрѹгѹ, (дезакцентуирано), ѿгрѣ, мањѣ, мѣгѹ;

б) дрѹгѹ, смѣнѣ;

в) бѣлѣ, више, дѣлѣ, дрѹгѣ, пѣслѣ, прѣшлѣ, „Слѣгѣ”, смѣнѣ, српскѣ(г), стрѣнкѣ х4.

21. Позиција 7б

РБ (Кв : ПКв : Кр = 8 : 1 : 9):

а) Амѣрикѣ, аѹторскѹ(х), бавѹ, бѣлежѹ, Бѹгарскѣ, Бѹгарскѣ, бѹгарскѣ, бѹгарскѹ(х), вѣсокѹ, гѣдинѣ, данашњѹ, демѣкратскѣ, демѣкратскѣ х2, дипломатијѣ, двѣхѹладитѣ, дипломатскѹ;

б) бѹгарскѣ, гѣдинѣ, демѣкратскѣ, емѣсијѣ, заслѹжујѣ, конференцијѣ х2, Македѣнијѣ;

в) Акадѣмијѣ, амѣричкѣ, банкарскѹ(х), блѣскѣ, бѣсанскѹ, Бѹгарскѣ, Бѹгарскѣ, Бѹгарскѹ, бѹгарскѣ, бѹгарскѣ х2, бѹжетскѣ, Вѣјводинѣ, гѣдинѣ х6, грѣничнѹ(х), данашњѹ, демократијѣ х2, дрѹжавѣ, дрѹштвенѣ, ѣтничкѣ, жѣвѣтнѣ, зѣједничкѹ х2, зѣједничкѣ 3, зѣјдничкѣ, зѣконскѣ;

РУ (Кв : ПКв : Кр = 10 : 1 : 3):

а) вѣжнијѣ, вишегѣдишнѣ, гѣдинѣ, данашнѣ, дарѣвитѣ, демѣкратскѣ х2, демѣктарскѹ, еѣдлошкѹ, зѣједницѣ, зѣједничкѹ х2, зѣпосленѹ, зѣпосленѹ(х), зѣштитѣ, злѣтиборскѹ, извѣнреднѣ, изражѣвајѹ, ѣмајѹ, инспѣкцијѣ х3, инстѣтѹцијѣ, клѣсичнѣ х2, нѣјближѹ х2, нѣјвише;

- б) вѣликиѣ, зѣсејѣ, конкретнијѣ, ораничниѣ(х), Србијѣ х2, Суботицѣ;
 в) вѣликоѣ, годинѣ, демократскѣ х2, зѣсејѣ, златиборскѣ, екномијѣ х3, индустријѣ;

Напомена: Глаголи IV (Белићеве) врсте, оба раздела, нису погодни за праћење процеса јер они у најрепрезентативнијим их. говорима немају квантитет на вокалу испред личног наставка или је тај квантитет факултативан⁵⁴.

22. Позиција 8а

РБ (Кв : ПКв : Кр = 2 : 1 : 5):

а) грѣком, дрѣгом дрѣгих х2, нѣких, нѣвој, нѣвих, потпрѣседник, рѣских, спѣмен, срѣпског;

б) влѣжност, са дрѣгѣ, дрѣгѣг, ѣстој, кѣшѣм х2, мнѣгѣм;

в) вѣћѣм, грѣким, дѣвѣт х8, дѣсѣт, дрѣгој х2, дрѣгих, дѣжим, ѣстог, са кѣшѣм;

РУ (Кв : Пкв : Кр = 8 : 0 : 5):

а) дѣнар, дрѣгог х2, дрѣгим, јѣтрѣс, нѣких, пѣмоћ, слѣбѣм;

в) влѣсник, дѣсѣт, пѣмоћ, срѣдњѣм, срѣпском.

Напомене: 1. У већини потврда, тачније у 47 од 59, дужине су у флексивним наставцима. Судбина дужина у флексивним и у деривационим наставцима, и у основама, није иста, чак није иста ни у различитим морфолошким категоријама, где се преслићу утицаји аналогична као и различитих односа између основа и наставака, што би показала анализа појединачних примера или класа примера. За нашу анализу видљиво је (и довољно) да је у овој позицији у говору РБ (1) краткоћа надвладала дужину у односу 2 : 1, и више, (2) да постоје полудужине и (3) да постоје исте потврде с различитим квантитетом. У говору РУ однос је готово сразмерно супротан, а квантитет може бити и факултативан. Процес укидања дужина је у току. Укидање дужина у говору РУ није ипак само унутарјезичка системска особина него и екстралингвистичка или је комбинација та два чиниоца. Слично је стање и у позицији 8б (т. 22) и 11 (т. 26).

У књижевном језику је дѣвѣт, дѣсѣт, како је у најужим их. говорима и дѣвѣт, дѣсѣт, како је у централноштокавским (и)јекавским говорима. Квантитет је изворан јер је наслеђен преко назала и зато су ове потврде равноправне са осталима.

⁵⁴ За стање и литературу в. Р. Ђуровић. *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. – Српски дијалектолошки зборник, XXXVIII, Београд, 1992, стр. 235, нап. 731.

23. Позиција 8б

РБ (Кв : ПКв : Кр = 7 : 1 : 7):

а) агѐнцијѐм, бѐсанскѝх, бѹгарскѐм, двѐдесѐт, демѐкратскѝј, драмѐтичнѝм, зѐвршнѐм;

б) бѹгарскѝг, опѹстошѐнѝх, пѐродичнѝх, слѐбоднѝг, слѐвеначкѝм, ѹсташкѝм;

в) амѐричкѝг, бѹгарскѝх, вечѐрашњѐм, гѐноцид, грађанскѝм, двѐдесѐт х2, данашњѝј, двѐдесѐт, дипломатскѝм, дописник, другѝх (дезакцентовано), завиднѐм, зѐвршнѐм, зѐштитѐм;

Ру Кв : ПКв : Кр = 18 : 2 : 1):

а) Бѐгољѹб, дѐбитнѝк, ѐколошкѝг, ѐкспреснѝм, жѐљезницѝм, зѐједничкѝ, зѐбринѹт;

б) злѐтиборскѝг, пѐжешкѝм, полѝтичкѝм, прѐлећнѝм, сѐвезнѝг;

в) Владѝмѝр, нѐјвећѐм.

24. Позиција 9а

РБ (Кв : ПКв : Кр = 3 : 1 : 4):

а) бруѐталнѝм, влѐснѝци, ѝзглѐди, крѝшењу х2, мѝрѐвнѝ(х), ѝзбѝљно, ѐпширан;

б) крѝшење х3, с ѐбзѝром, трѝжѝшта;

в) ѐктивно х2, вѐћѐња, дѐвѐљно, крѝшење, мѐсѐца, с ѐбзѝром, ѐблѐчни х3, пѐглѐду.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 4 : 0 : 1):

а) Бѐјнобѐштѝни, влѐснѝци, мѐгѹћа, ѐблѐчно, ѐкруѐа хб, трѐнѹтно, трѝжѝшту, трѝжѝшна;

в) љѹбрѝва х2, рѐзвѝла, тѐлѐсу.

Још више потврда в. у т. 13 и 15.

25. Позиција 9б

РБ (Кв : ПКв : Кр = 4 : 1 : 5):

а) дѐдајѹћи, дѐношење, дѐстигнѹта, зѐбринѹта, ѝзлазѐћи, ѝзузѐтно, ѝностранѝ(х) / ѝностранѝ(х), нѐреѐлан, нѐстабилну, нѐутрѐлан, нѐвинѐрѝма, ѐбелѐжја, ѐдржѐла, ѝзбѝљно;

б) дефѝнисѐње, захтѐвајѹћи, ѝзузѐтно, ѝнформатѝвнѝм, потпрѐседнѝком, прѐтседнѝка, прѐседнѝштвом, рѐаговѐње;

в) ѐдминистратѝвнѐ, бѐлежѝмо, дезинфѐрмисѐње, дописнѝка, дописнѝци, дѐстављѐњу;

РУ (Кв : ПКв : Кр = 17 : 1 : 0):

а) засејано, интензивно, јануару, максимално, негативно, одржана, одузели x2, паковања;

б) трговинском.

Један део потврда в. у т. 13 и 15.

26. Позиција 10

РБ (Кв : ПКв : Кр = 18 : 1 : 18):

а) већинѐ, дају, деце̄ x4, жељӣ, жељѐ, зѐмљѐ, има̄, оваквѝ, ђв̄у, рук̄у, сво̄инѐ свд̄ӣ(x);

б) зѐмљѐ;

в) братскѧ, главнӣ, главнѧ, дебатѐ, деце̄, досада̄ x2, зѐмљѐ, људскӣ(x), оваквѝ, окднча̄;

РУ (Кв : Пкв : Кр = 12 : 1 : 4):

а) деце̄ x4, жељӣ, ѝглѐ, јучѐ x4, кд̄ӣ x2, ђв̄у, постђјѐ, рђбѐ x2, сада̄, срединѐ x3;

б) сада̄, тољикђ;

в) врстѐ, групѐ x2, ђвѐ, постђјѐ, сада̄, срединѐ, чѐгѧ.

Напомена: У књижевном језику је сада̄ а тада̄. Дужина ипак постоји као реликт партикуле.

27. Позиција 11

РБ (Кв : ПКв : Кр = 22 : 1 : 20):

а) деведѐсѐт, инстѝтут, ѝстђј, јѐднђј, кѧквђј, комѝтѐт, мѧндѧт, међугѝм, ђвѝх, ђвђм;

б) премѝјѐр;

в) деведѐсѐт x2, затѝм, инстѝтут, ѝпѧк x2, јѐдѧнѐс, комѧнтѧр, мѧндѧт, осамдѐсѐт, пѐдѐсѐт.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 6 : 0 : 1):

а) у Бајнђј Баѝшти, бђвљђј x2, вечѐрѧс (у књижевном језику: вечѐрѧс), јѐднђј, ђвђг x2;

б) градскђј, деведѐсѐт, ђвђг, ђвђм, пѐдѐсѐт, шездѐсѐт.

Напомена: Напомена 1 из т. 21 важи и за ову позицију. Додајмо да је у флексивним наставцима квантитет отпорнији.

28. Позиција 12

РБ (Кв : ПКв : Кр = 25 : 1 : 5):

а) гласѧња, завѐршен, закљѐтву, ѐврђпскђј, ѝзврѐшен, ѝзрађѧним, Ытѧлија, јачања, јѐдѧна, Југђславӣа x7, Југђславӣи x6, кђмѧнда, кђмѧнду, муслимѧнско-хрвѧтскђј, наглашѧва̄ се;

б) гласање, укључи;

в) амбасадор, гласања, гласању, инспекцијџа, објављена, одиграва се, одставку, питање.

РУ (Кв : ПКв : Кр = 17 : 1 : 3):

а) галерији, засађено, заслужену, једино, митингу, набавци, нерешено, обезбешене;

б) одставку;

в) Гдрјана, иначе, материје.

Остале примере в. у т. 13 и 15.

29. Решетар је код 'јужноугарских Срба' запазио однос *видиш* (позиција 8а) : *видиш ли* (позиција 9а,⁵⁵ где енклитике иза акцентованих речи мењају позицију дужина и утичу на њихову стабилност. У говору РБ, а поготову у говору РУ, не може се пратити овај однос јер се у тим позицијама чују све три вредности: *истиче* се : *истиче* (али има и : *истиче*, т. 20), *каже* се / *каже* се : *каже* / *каже* (т. 12), *очекује* се (позиција 9б, в. и *очекује*, позиција 7б, т. 20), *сматра* се (има и: *сматра*, т. 12), *тврди* се (има и: *тврде*, т. 12), *указује* се : *указује* / *указује* (т. 20). Последњи пример, да није реч о различитим идиолектима који конституишу говор РБ, показао би супротну тенденцију, што је неочекивано. У говору РУ примери нпр. *кдја* је, *мбра* се немају одговарајућих супротних варијанти.

30. Дневници РБ и РУ су најслушанији и за књижевни језик електронских медија најрепрезентативније емисије. Обимна грађа и просечне статистичке величине фонетског квантитета ових емисија потврђују да је процес губљења дужина захватио говор РБ у мало више од 1/2 потврда, а и говор РУ упола мање, у 1/4 потврда. Те просечне статистичке величине своде се на односе: Кв : ПКв : Кр = 8 : 1 : 10 (РБ) / 11 : 1 : 3 (РУ). У говору РУ чување дужина може се објаснити стањем у дијалекатском окружењу, а губљење – пре и више екстралингвистичким него унутар-системским тенденцијама.

Речено је да је академик П. Ивић истраживао стабилност дужина у вези са њиховом позицијом у акцентованој речи (т. 2, нап. 10). Само се узајамним деловањем свих фонетских чинилаца у акцентованој речи може објашњавати стабилност дужина. Даљом анализом овде изнесене грађе могли бисмо доћи до још неких закључака који не морају бити дефинитивни.

1) У говору РБ дужине су најнестабилније иза *ʹ* у позицијама 4, 5. и 6 (тип: *вуче*, *вучем*, *ружење*; однос: Кв : ПКв : Кр = 2 : 1 : 14; 2 : 1 : 11; 3 : 1 : 38), што се објашњава потребом да се квантитативна проминенција заустави на претходном вокалу, која би, захватајући високом ФОТ наредни слог, требало да пређе у раван тон. У позицијама 4, 5 и 6, дакле, релевантнији су тонски односи између проминентног слога и слога који му следи од отворености или затворености другог слога.

⁵⁵ Milan Rešetar. *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien, 1900, стр. 30. В. и П. Ивић и др. *Банатски говори...*, 146.

Најбоље се наекцентовани квантитет чува у позицији 3 (тип: пџкрџнџта; однос: Кв : ПКв : Кр = 6 : 1 : 0), иза неузлазне дужине. Није напор задржати раван тон на истој висини. Зато се неакцентовани квантитет још добро „држи” и у позицији 2а (тип: пџтнџк; однос: Кв : ПКв : Кр = 7 : 2 : 3).

3) У говору РУ не уклањају се дужине из позиција 1а (тип: кџжџ), 2а (тип: днџвнџк), 3 (тип: бџрџмо) и 9а (тип: влџснџци). У типу 1а чак су се стекла два ’хендикепирана’ (Ивићева) елемента: и силазни акценат, и отворена ултима! У тумачењу позиција 4, 5 и 6 за говор РБ речено је зашто би то могло бити тако. Насупрот томе, у позицији 12 (тип: глџсџња), који се означава као „оптималан за изговор дужина”,⁵⁶ имају три потврде са изгубљеним квантитетом, и то је имитација ’београдског’, медијског изговора.

Најнестабилније су дужине у позицији 1б (тип: мџтџрџ), где постоји потреба да се систем растерети вишка квантитета. Тај изговор је већ засведочен у 1/3 потврда.

4) За стабилност неакцентованог квантитета релевантни су односи међу прозодијским јединицама. Испитивање судбине дужина у говору РБ и РУ поново нас враћа питању: у којим се позицијама боље фонетски чува дужина - иза $\hat{\quad}$ или иза $\acute{\quad}$?

31. Ако има Срба којима је напорно изговарати Вук-Даничићев квантитет, има их још бар толико којима је напорно изговарати краткоћу југоисточне штокавштине. Остаје нам да се и у ортотонијској норми држимо Вук-Даничићевих принципа и традиције коју негују његови ученици. У лингвистичким текстовима, посебно у нормативистичким, дужине морамо обележавати и неговати их у језичкој култури. Како се учи књижевни језик, тако и спикери треба да уче дужине, јер електронски медији снажно утичу на формирање књижевног језика данас.

Радосав Ђ. ДЖУРОВИЧ

БЕЗУДАРНЫЕ ДОЛГОТЫ И ОРТОТОНИЧЕСКАЯ НОРМА

Резюме

В этой работе автор изучает судьбу безударных долгот на объемном материале ежедневных информационных радиопрограмм Белградского и Ужицкого радио.

Исследование указывает на то, что процесс исчезновения долгот захватил язык Белградского радио больше чем в 1/2 примеров, а Ужицкого радио вдвое меньше, т.е. в 1/4 примеров. Показано состояние в 12 фонетических позициях.

В изложении подчеркивается важность взаимоотношений прозодических единиц. Исследование также указывает на то, что долготы чаще сохраняются после долгого нисходящего, чем после долгого восходящего ударения.

В настоящей работе содержится и важная литература о безударных долготах.

⁵⁶ В. П. Ивић и др. *Банайски говори...*, стр. 129.